

ШЕДЕВРИ НОН-ФІКШН

Юхан Норберг

ПРОГРЕС

ДЕСЯТЬ
ПРИЧИН З
НЕТЕРПІННЯМ
ЧЕКАТИ НА
МАЙБУТНЄ

• БІБЛІОТЕКА СВОБОДИ •

ХАРКІВ «ФОЛІО»

2019

КИЇВ
БО «БФ «ЦЕНТР ВІЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
ІМ. КАХІ БЕНДУКІДЗЕ»

ВСТУП

Старі добрі часи вже нині

«Поетичність у тому, що все йде правильно! Те, наприклад, що ми в потаємній тиші правильно перетравлюємо їжу, є основою всієї поезії. Так, найбільш поетична річ більш поетична, ніж квіти, більш поетична, ніж зірки, найпоетичніша річ у світі — це не бути хворим».

Г. К. Честертон

Терористичні атаки в Європі. Громадянська війна в Сирії та вторгнення Росії в Україну. Викрадення людей ІДІЛом, їхні поневолення і страти. Злочинність, убивства, розстріли у школах. Голод, повені, урагани і пандемії. Глобальне потепління і руйнування навколишнього середовища. Безнадійна бідність.

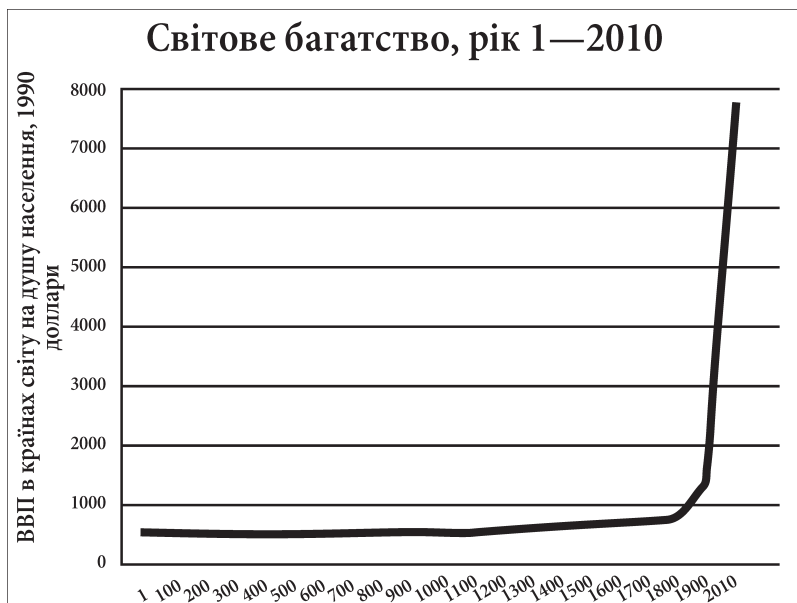
Це те, що ми бачимо в новинах, і це історія нашого часу, у кого б ви не запитали. Статтю про «дух часу» напередодні новорічної ночі 2015 року в *Financial Times* було опубліковано із заголовком: «Побитий, укритий синцями і знервований — увесь світ на краю».

Або: «Приреченість і морок — усюди». Так жінка на вулиці відповіла на запитання суспільного радіо про стан світу*¹.

Згідно з опитуванням YouGov 2015 року, 71% британської громадськості вважає, що світ загалом стає гіршим. Не більше 5% сказали, що світ стає кращим. У 1955-му 13% шведського населення вважали умови в суспільстві «нестерпними». Через півстоліття, коли людські свободи розширилися, доходи зросли, бідність скоротилася, а охорона здоров'я поліпшилася, таку думку поділяла майже половина усіх шведів².

Багато експертів та представників органів влади погоджуються. Генерал Мартін Демпсі, голова Об'єднаного комітету начальників штабів, нещодавно свідчив перед Конгресом США: «Я особисто під-

* Див. примітки на с. 175—187.

Джерело: Медісон (Maddison), 2003

тверджу той факт, що [світ] небезпечніший, ніж коли-небудь раніше». Папа Франциск стверджує, що глобалізація прирєкла багато людей на голод: «Це правда, що в абсолютному вираженні світове багатство зросло, але збільшилися і нерівність та бідність».

На політичному лівому фланзі активіст Наомі Кляйн доводить, що наша цивілізація перебуває «на курсі зіткнення», і що ми «дестабілізуємо систему життєзабезпечення нашої планети». На правому фланзі філософ Джон Грей вважає, що людина — «*homo sapiens*», хижий і деструктивний вид, котрий наближає кінець цивілізації.

Раніше я поділяв їхній песимізм. Коли я почав формувати свій світогляд у Швеції в 1980-ті роки, мені було складно змиритися з сучасною цивілізацією. Заводи, швидкісні дороги і супермаркети були для мене сумним видовищем, а сучасне робоче життя видавалося абсолютно нудною рутинною. Я пов'язував цю нову глобальну культуру споживання з проблемами бідності і конфліктів, які телебачення приносило в наш дім. Натомість я мріяв про суспільство, що перевело б годинник назад, суспільство, яке б жило у гармонії з природою. Я не думав про те, як люди насправді жили до

промислової революції, без ліків і антибіотиків, чистої питної води, достатньої кількості їжі, електрики або санітарних систем. У моїх думках це було більше схоже на сучасну екскурсію в сільську місцевість.

У рамках моїх досліджень я почав читати історію і подорожувати світом. Я усвідомив, що більше не можу романтизувати старі добрі часи. Я почав розуміти, якими вони були насправді. Населення однієї з країн, на яку я спрямував свої дослідження, страждало від хронічного недоїдання, — воно було біднішим, з коротшою тривалістю життя і вищою дитячою смертністю, ніж середньостатистична африканська країна на південь від Сахари. Цією країною була Швеція моїх предків 150 років тому. Якщо нам справді хочеться повернути час назад, істина полягає в тому, що старі добрі часи були жахливими.

Незважаючи на те, що ми чуємо в новинах і від багатьох представників влади, велична історія нашої епохи полягає у тому, що ми спостерігаємо безпрецедентне поліпшення світових стандартів життя. Злидні, недоїдання, неписьменність, дитяча праця та смертність немовлят знижуються швидше, ніж будь-коли в історії людства. Тривалість життя при народженні зросла більш ніж вдвічі за минуле століття, — настільки ж, наскільки за попередні 200 000 років. Ризик того, що будь-яка людина постраждає від війни, помре в результаті стихійного лиха або зазнає диктатури, став меншим, ніж у будь-яку іншу епоху. Дитина, що народилася сьогодні, з більшою ймовірністю досягне пенсійного віку, ніж її предки — п'ятого дня народження.

Війни, злочинність, стихійні лиха і бідність болісно реальні, і протягом останнього десятиліття світові ЗМІ повідомляють нам про них по-новому — наживо на екрані, кожен день, цілодобово — але, незважаючи на їхню повсюдність, це проблеми, які існували завжди, частково приховані від очей людства. Справжня різниця нині полягає у тому, що вони стрімко скорочуються. Те, що ми бачимо тепер, є винятком, тоді як колись воно було б правилом.

Цей прогрес почався з інтелектуального просвітництва XVII і XVIII століть, коли ми почали вивчати світ за допомогою емпіричних інструментів, замість того, щоб удовольнитися авторитетами, традиціями і забобонами. Його політичний наслідок, класичний

лібералізм, почав визволяти людей із кайданів спадковості, авторитаризму і кріпацтва. Услід за цим відбулася промислова революція XIX століття, коли наша промислова могутність збільшилася в рази, і ми почали долати бідність і голод. Цих послідовних революцій були достатньо для того, щоб надати значній частині людства другу космічну швидкість. Із глобалізацією кінця XX століття, у міру того, як ці технології і свободи стали поширюватися на решту світу, фокус повторився уже в більшому масштабі та в швидшому темпі, ніж будь-коли раніше.

Люди не завжди раціональні чи доброзичливі, але в цілому вони хочуть поліпшити своє життя і життя своїх сімей та мати задовільний ступінь свободи, вони будуть важко працювати, щоб подібне сталося. Крок за кроком це збільшує запас знань і багатства людства. У нашу епоху більше людей мають можливість експериментувати з різними перспективами і рішеннями проблем. Таким чином, ми постійно накопичуємо більше знань, і кожна людина може внести свій внесок і досягти чогось на плечах сотень мільйонів людей, які раніше ввійшли в цей благодійний цикл.

Ця книжка про триумфи людства. Але вона не закликає до самозаспокоєння. Частково вона написана, як попередження. Було б жахливою помилкою прийняти цей прогрес, як належне. Ми жили з проблемами більшу частину історії. У світі діють сили, що готові відкинути стовпи цього розвитку — індивідуальні свободи, відкриту економіку і технологічний прогрес. Терористи і диктатори роблять усе, що в їхніх силах, щоб підірвати основи відкритих суспільств, але існують і внутрішні загрози. Обурення глобалізацією та сучасною економікою широко розповсюджене серед популістів — як лівих, так і правих. Помітною є й ворожість до космополітичного, урбаністичного та мінливого суспільства, яка завжди проявлялася з боку соціально консервативних осіб, але тепер вона поєднується з відчуттям, що світ іззовні небезпечний, що ми повинні будувати фізичні і метафоричні стіни.

Існує реальний ризик нативістичного супротиву. Коли не видно досягнутого прогресу, ми починаємо шукати цапів-відбувайлів за проблеми, що залишаються. Іноді здається, що ми готові спробувати щастя з будь-яким демагогом, який говорить нам, що у нього є швидкі, прості рішення, щоб зробити націю знову великою — або шляхом націоналізації економіки, блокування імпорту, або вигнан-

ня іммігрантів. Якщо ми думаємо, що нам немає чого втрачати, — це тому, що маємо погану пам'ять.

Нині ми повинні пам'ятати дивовижний прогрес, що відбувся в результаті повільного, стійкого, спонтанного розвитку мільйонів людей, які отримали свободу, щоб покращити своє власне життя, і, зробивши це, разом із цим покращили світ. Такий прогрес не може запровадити згори донизу жоден лідер, установа або уряд. Ця книжка пояснює, що сталося, як це сталося, і чому ми на це не звернули увагу.

Це, безумовно, найвеличніше досягнення людства. Якщо частіше оглядатися на світовий розвиток, ми зможемо знаходити докази наших здібностей щодня. Тому я позичу свою присвяту з епітафії сера Крістофера Рена, що похований у соборі Святого Павла, якій він побудував: «*Si monumentum requiris, circumspice.* — Якщо ви шукаєте пам'ятник, озирніться навколо».

ЇЖА

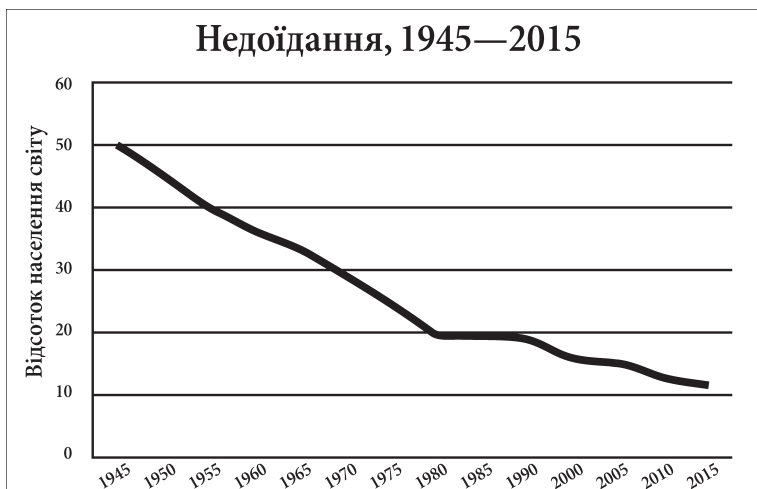
«Той, хто зуміє зростити два колоски чи два стебла трави там, де досі родив один, зробіть для людства та для своєї країни куди більшу послугу, ніж усі політичні діячі, разом узяті».

Джонатан Свіфт

Одного зимового дня 1868 року мій прапрапрапрадід Ерік Норберг повернувся до Нетри на півночі провінції Онгерманланд, що у Швеції, з кількома мішками пшеничної муки на своєму возі. Він походив з родини «південних погоничів», північних фермерів, які долали шведські торгові бар'єри і монополії, відправляючись у тривалі торгові поїздки. Ерік Норберг продавав лляні полотна, виткані місцевими жінками, на півдні Швеції і повертався з сіллю та крупами.

Однак рідко коли його повернення чекали з таким нетерпінням, як цього разу. Це був рік голоду. Неврожайло у всій країні, і ті, у кого закінчувалися запаси муки, були змушені додавати кору до хліба. Чоловік із сусіднього округу Бйорна, якому на той момент було сім, згадує ті голодні роки:

«Ми часто бачили матір, яка нишком плакала, матері дуже складно, коли не має чим нагодувати голодних дітей. Часто можна було побачити виснажених голодом дітей, які ходили від ферми до ферми, випрошуючи крихти хліба. Одного дня до нас прийшло троє дітей, плачучи і благаючи про щось, що могло б утамувати муки голоду. На жаль, наша мати зі сльозами на очах була змушена відповісти, що у нас нема нічого, окрім кількох крихт хліба для нас самих. Побачивши страждання в благальних поглядах незнайомих дітей, ми гірко розплакалися і попросили матір поділитися з ними тим малим, що у нас було. Не без сумнівів вона прислухалася до нашого прохання, і діти жадібно проковтнули їжу, перш ніж піти до сусідньої ферми, що розташовувалася доволі далеко від нашого

Джерело: Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) 1947, 2003, 2015

будинку. Наступного дня усі троє були знайдені мертвими на шляху туди»³.

Молоді і старі, змарнілі і бліді, ходили з ферми на ферму, випрошуючи хоча б щось, щоб не померти голодною смертю. Найбільш виснажену худобу підв'язували у вертикальному положенні, тому що вона не могла встояти на ногах. Молоко часто було з домішками крові. Кілька тисяч шведів померли від голоду протягом того та наступного років.

Неврожаї нерідко траплялися у Швеції. Лише голод між 1695-м і 1697-м роками забрав життя кожного п'ятнадцятого жителя країни. Згідно з усними переказами, не обходилося навіть без канібалізму. Без техніки, холодильних установок, зрошення і штучних добрив неврожаї завжди були загрозою, а за відсутності сучасних засобів зв'язку та транспорту вони часто ставали синонімом голоду.

Достатня кількість енергії для тіла і мозку, щоб добре функціонувати є базовою потребою людини, але протягом людської історії вона не забезпечувалася для більшості людства. Французький історик Фернан Бродель писав про голод як про універсальне, закономірне явище, яке настільки регулярно повторювалося в Європі, що «увійшло до біологічного режиму людини і прижилося у її повсякденному житті». Франція, одна з найбагатших країн світу, 26 ра-

ЗМІСТ

Передмова. <i>Сергій Гурієв</i>	4
Вступ	
Старі добрі часи вже нині	7
Їжа	12
Санітарія	30
Тривалість життя	38
Бідність	54
Насильство	70
Навколишнє середовище	88
Писемність	105
Свобода	113
Рівність	
Національні меншини	129
Права жінок	137
Права геїв	145
Наступне покоління	152
Епілог	
Тож чому ви досі не впевнені?	163
Примітки	175